

1-7 fevral 2022-ci il

Türküstan

www.turkustan.az

**Aydın
Qasımlı**

Filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru

Bizim yazar

əvvəli ötən sayımızda

Əhməd Yəsəvi Qaraxanlı dövlət dili olan Xaqaniyə Türkçəsini gəlişdirməkdə və onu xalqa ədəbiyyat yolu ilə çatdırmaqda çox mühüm rol oynamış, əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir. Onun yaratdığı təriqət ədəbiyyatı bir məktəb şəklini almış, yarandığı ilk vaxtdan etibarən geniş bir müridlər silsiləsi yaratmışdır. Yəsəvidən sonra 20 il Yəsəvilik təriqətini davam etdirən ən böyük sufi şair Həkim Ata Süleyman olmuşdur. Bakırqan bölgəsindən çıxan bu sufi şair daha çox Xarəzm bölgəsində məşhur olmuş 1186-cı ildə vəfat etmişdir.

Əhməd Yəsəvinin yaratdığı əsər "Hikmətlər Divanı" adı ilə məşhurdur. Xalq ruhunu oxşayan bu hikmətlər yalnız şeir olaraq qalmamış, digər sənət əsərlərində də öz əksini tapmışdır. Müəllifin şeirlərindəki ayrı-ayrı hikmətli beytlər müxtəlif əşyalara həkk edilərək həm cəmiyyət zövqünü oxşamış, həm də Türk təsəvvüf ədəbiyyatının yayılmasına xidmət etmişdir. Mütəfəkkirin "Hikmətlər Divanı"nın ən mükəmməl nəşrini professor Kamal Əraslan hazırlamışdır.

İslam dininin təsəvvüf yolu ilə Türklər arasında yayılmasında müstəsna rol oynayan Əhməd Yəsəvi Türk yazılı ədəbi dilinə yeni-yeni məhumlar gətirmiş, Türk dili İslami deyimlərlə zənginləşmişdir. Əhməd Yəsəvi yabançı kəlimə və sözlərin

Əhməd Yəsəvinin duyğu və düşüncə aləmini hazırlayan mənəvi mədəniyyətin qaynağını Türk mənəviyyəti və İslam imanı təşkil edir. İslam imanını Türk fəlsəfi düşüncəsi ilə birləşdirən Əhməd Yəsəvi Türk təsəvvüf ədəbiyyatının yara-

fündən tamamilə ayrı bir mahiyyətli, xalqın zövqünə uyğun bir Türk təsəvvüf ədəbiyyatının əsasını qoymuşdur. "Hikmət bilgisi" müəyyən mənada "təsəvvüf elmi" deməkdir. Ümumiyyətlə, şərq ədəbiyyatında "Hikmət" yalnız Əhməd Yəsəvinin əsərinə verilən addır.

"Divani-Hikmət" adlanan bu əsər bir mürşid və İslam mücahidi olan Əhməd Yəsəvinin İslamiyyətin əsaslarını, şəriətin əhəmiyyətini, təsəvvüf haqqındakı inanc və fikirlərini, əməli əxlaq və mühitin ictimai çatışmazlıqlarını, İlahi eşq, Tanrının mütləq iradə və qüdrətini, Peyğəmbər sevgisini, ibadətini, axirət həyatını, qiyamət əhvalını, Cənnət və Cəhənnəmi, dünyadan sufiyanə şikayəti, dərvişliyin fəzilətlərini, İslam mütəsəv-

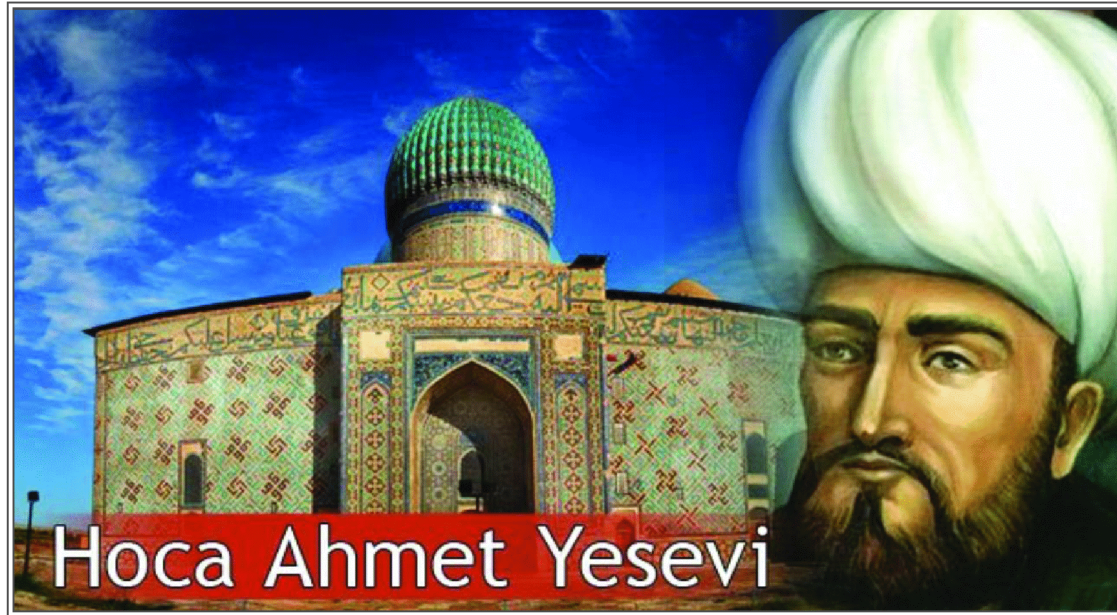
cısı və mütəsəvvif olmasına baxmayaraq "Hikmətlər"ində şəriətə zidd heç bir ifadə işlətməmişdir. O, "Hikmətlər"ində Qurani-Kərimin əhkam və əmrlərini, Həzrəti Peyğəmbərin (s) hədislərində ifadə edilən həqiqətləri dilə gətirdiyini açıqca bildirmişdir. Bir mütəsəvvif olan Əhməd Yəsəviyə görə: "Eşqsiz insan insan deyil, Şeytan qövündəndir. İlahi eşq də iman kimi Allahın insanlara bir lütfüdür. Bu lütfə nail olan insan, hər cür pislikdən arınır, içi aydınlanır. İnsan ancaq İlahi eşq ilə öz "Mən"indən sıyrılıb Haqqa qovuşa bilər. Bu eşq maddi insanı yox edib ikiliyi ortadan qaldırır". Təsəvvüfün ölümsüz şairi Əhməd Yəsəviyə görə: "İnsanı Allah yolundan sapdıran nəfsdir. Ona görə də

mənimsənilmişdi. İnsanlara səadət yolunu göstərən bu dərvişlərə Türklər böyük sevgiylə yanaşmış, onları keçmiş şaman və ozanlarına bənzətmiş, onları "Ata, Baba" adları ilə anmışlar. Türk-İslam dövründə yayılmış dörd böyük təriqətdən (Qədirilik, Kubravilik, Əkbərilik, Yəsəvilik) biri də Əhməd Yəsəvi tərəfindən Türküstanda qurulan "Yəsəvilik" təriqəti idi. Bu təriqət üzvləri Türküstan, Azərbaycan, Anadolu və Volqaboyu Türkləri arasında İslamiyyəti yaymaq üçün Əhməd Yəsəvinin də əbədiləşdirmişlər. "Yəsəvilik" Türküstanla yanaşı Qızıl Orda, Əfqanıstan, Xorasan, Anadolu və digər bölgələrdə yayılmış, özündən sonra Mavərnəhrdə yaranan "Nəqşibəndilik", Anadoluda yaranan

Türk ədəbiyyatı və təsəvvüf fəlsəfəsinin ölümsüz mütəfəkkiri

Xoca Əhməd Yəsəvi

dıcısı olmuşdur. Əhməd Yəsəvi həm də təsəvvüf yolu ilə qədim Türk dini dünyagörüşünün bir çox ünsürünü yaşatmağa nail olmuş, bununla da Türküstanda təsəvvüf fəlsəfəsini sistemləş-

Hoca Ahmet Yesevi

"Bektaşilik" təriqətlərinin ideya qaynağı olmuşdur. Əhməd Yəsəvi elə bir başlanğıc qoymuşdu ki, ondan sonra yaranan əksər Türk təriqətləri ərəb və fars təriqətlərinin təbliğ etdiyi zahidlikdən fərqli olaraq Türk sifiliyində insanı doğru əxlaq və ruh təmizliyi ilə yanaşı vətən və ölkü fikirlərini də Türk düşüncəsinə uyğun olaraq bir-biri ilə qaynaşdırmışlar. "Baba", "Abdal" kimi təbirlərlə anılan Türk şeyxlərinin rəhbərliyi ilə "Alperənlər" "Qazi" olaraq vətəni vəzifələrini də yerinə yetirərək Türklər arasında sevilib sayılmışlar. Ümumiyyətlə, Əhməd Yəsəvi bütün Türk sufilərinin "Babası" sayılır. Onun bütün müridləri Türk olmuşdur.

İslam dini mövzularını anlaşılıq bir şəkildə xalqa çatdıran Əhməd Yəsəvi müsəlman ərəb və hətta müsəlmanlığı qəbul edən ilk Türk ordularının savaş yolu ilə yapmağa çalışdıqları işi təsəvvüf yolu ilə daha asanlıqla yapmış, İslam dinini qılinc gücü ilə deyil, sözün sehiri ilə mənimsətməyə müvəffəq olmuşdu. Bütün Türklərin "Vəlisi" kimi tanınan, Türkçə yazan ilk Türk sufisi və Türk təsəvvüf ədəbiyyatının banisi olan Əhməd Yəsəvi Ulu Oğuz Xaqanın İmperiya mərkəzi olan Sır-dər-ya vadisində yerləşən Yəsə şəhərində 1166-cı ildə vəfat etmiş, orada da dəfn olunmuşdur. Məzarı Əmir Teymur tərəfindən müəzzəm bir türbəyə və böyük bir ziyarətgaha çevrilmişdi. Böyük Əmir Teymurun tikdirdiyi məmarlıq abidələri içərisində Xoca Əhməd Yəsəvinin türbəsi tam bir milli mənə qazanmışdır. Əmir Teymur bu müqəddəs işi ilə iki böyük və nüfuzlu Türk dühasını-özü ilə Əhməd Yəsəvinin bir-biri ilə qovuşdurmuşdur. Özbəklər dövründə Yəsə şəhərinin "Türküstan" adlanması da Əhməd Yəsəvinin Türklər arasında necə dini və milli bir müqəddəs şəxs kimi əsrlərcə yaşadığını göstərir.

Ruhu şad olsun! Amin.

dirərək bir məslək halına gətirmiş, bu fəlsəfənin köçəri Türk çadırlarından Xaqan saraylarına qədər yayılmasına nail olmuşdu.

Qeyd edildiyi kimi, Əhməd Yəsəvinin mürşidi Şeyx Yusif

viflərinə aid qissələri, Yəsəvi təriqətinin ədəb və ərkanını bütün təfərrüatları ilə İslamiyyətə yenicə girmiş və ya hələ İslamiyyəti qəbul etməmiş Türklərə anlatmaq baxımından dövrü üçün əvəzsiz sənət nümunəsi-

nəfs dağından aşmaq, yəni nəfs bağlarından qurtulmaq gərəkdir. Əks təqdirdə "Fəna fillah" məqamına ulaşmaq mümkün olmaz. İnsan qəflətə düşməməli, ölmədən öncə nəfsini öldürməlidir ki, "Fəna-Allah" məqamına erişə bilsin".

Əhməd Yəsəviyə görə: "İnsanın özünü tanıması Haqqı tanıması deməkdir. Qəflətdən oyanmaq, könül gözünü parlatmaq lazımdır, ancaq o zaman Allah qatında bir insan Həzrəti Məhəmmədə(s) layiq bir ümmət ola bilər. İnsanın qürurlanması, özünü böyük göstərməsi caiz deyil. Ululuq yalnız Allaha məxsusdur. Əsli torpaq olan cismimizin heç bir dəyəri yoxdur. İnsanoğlu bir pərə bağlanmalı, təriqətə girməlidir. Əsil pır Həzrəti Məhəmməddir (s)". Əhməd Yəsəvi göstərir ki: "Şəriət ilə təriqət bir-birindən ayrı şeylərdir. Şəriətə dayanmayan təriqət batildir. İnsanın vəzifəsi şəriət, qəlbi və özü isə təriqətdir".

Əhməd Yəsəvi köçəri Türklər arasında onların anladığıları ana Türkçədə onlara xitab edərək İslam dini qaydalarını onların arasında yayan yüzrlərlə dərviş yetişdirmişdi ki, bunun da sayəsində İslam dini Türküstanda geniş yayılmış və

Əhməd Yəsəvi köçəri Türklər arasında onların anladığıları ana Türkçədə onlara xitab edərək İslam dini qaydalarını onların arasında yayan yüzrlərlə dərviş yetişdirmişdi ki, bunun da sayəsində İslam dini Türküstanda geniş yayılmış və mənimsənilmişdi. İnsanlara səadət yolunu göstərən bu dərvişlərə Türklər böyük sevgiylə yanaşmış, onları keçmiş şaman və ozanlarına bənzətmiş, onları "Ata, Baba" adları ilə anmışlar. Türk-İslam dövründə yayılmış dörd böyük təriqətdən (Qədirilik, Kubravilik, Əkbərilik, Yəsəvilik) biri də Əhməd Yəsəvi tərəfindən Türküstanda qurulan "Yəsəvilik" təriqəti idi. Bu təriqət üzvləri Türküstan, Azərbaycan, Anadolu və Volqaboyu Türkləri arasında İslamiyyəti yaymaq üçün Əhməd Yəsəvinin də əbədiləşdirmişlər

mənəca Türkçə qarşılıqlarını paralel işlətməklə yanaşı, həm də yabançı kəlimə və sözləri milli Türk dili qəlibinə salaraq xalq dilinə uyğun şəkildə işlətmiş, bununla da xalq zövqünü oxşamışdır. Əhməd Yəsəvi Türk milli məfkurəsini və İslam dininin mahiyyətini ana Türkçə ilə söylədiyindən onun söyləyişləri xalq tərəfindən göyden emiş kimi mənimsənilmişdir.

Həmədani olmuşdur. Öz mürşidi kimi Hənəfi məzhəbində olan Əhməd Yəsəvi öz "Hikmətlər"ində lirizmdən daha çox təbliğata ağırlıq vermiş, öz təsəvvüfi dünyagörüşünü xalqın zövqünə uyğun bir şəkildə yorumağa çalışmış, bunun üçün milli dil, milli ədə, milli şəkil və milli vəzndən istifadə edərək İslam dinini Türk zövqü ilə birləşdirərək ərəb və fars təsəvvü-

dir. Çeşidli bölgələrdə başqa-başqa Yəsəvi dərvişləri tərəfindən toplanıb "Divani-Hikmət" adı altında bir araya gətirilən Əhməd Yəsəvinin "Hikmətləri" Türklər arasında kutsallıq qazanmış, beləliklə "Hikmətlər" bir şəxsin əsəri olmaqdan çıxaraq ortağ inanc və düşüncənin məhsulları halına gəlmişdir.

İslam dininə ürəkdən bağlı olan Əhməd Yəsəvi təriqət baş-

Oxu, oxut, abunə ol!